

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Володимира Даля

ISSN 2219-2654

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ**

Збірник наукових праць

№2(28) 2012

Луганськ 2012

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ**
№ 2(28) 2012

**THEORETICAL AND APPLIED
PROBLEMS OF PSYCHOLOGY**
№ 2(28)2012

Збірник наукових праць

Collection of scientific works

Засновано у 2001 році

It was founded in 2001

Засновник:
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

The founder is
Volodymyr Dahl East-Ukrainian
National University

Журнал зареєстровано
Міністерством юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 15358-3930Р
від 05.06.09

Registered by the ministry of
justice of Ukraine
registration certificate
KV № 15358-3930P dated
05.06.09

Збірник наукових праць включено до Переліку наукових видань ВАК України відповідно постанови Президії ВАК України №1-05/4 від 26.05.2010 (Бюлетень ВАК України № 6, 2010 р.), в якому можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з психології.

ISSN 2219-2654

Голова редакційної колегії збірника:
Завалька Н.С., доктор психологічних наук, професор

Редакційна колегія збірника:

Гарькавєць С.О., д. психол. н., проф.; Драгомирецька Н.М., д. держ. упр., проф.; Казмиренко В.П., д.психол.н., проф.; Карамушка Л.М., член-кор. НАПН України, д.психол.н., проф.; Лешек Фредерік Коженювський, д.психол.н., проф. (Краків, республіка Польща); Ложкін Г.В., д.психол.н., проф.; Максименко С.Д., дійсний член НАПН України, д.психол.н., проф.; Мечетний Ю.М. д.мед.н., проф.; Нагорний Б.Г., д.соц.н., проф.; Альфред Прітц, д.психол.н., проф. (Відень, Австрійська республіка); Скляр П.П., д. психол. наук, проф.; Скребець В.О., д.психол.н., проф. (заступник голови); Суханцева В.К. д.філос.н., проф.; Чернобровкін В.М., д.психол.н., проф.; Швалб Ю.М., д.психол.н., проф.; Щербан Т.Д., д.психол.н., проф.

Відповідальний секретар: Бохонкова Ю.О., к.психол.н., доц.

В збірник увійшли статті вчених у галузі психології, докторантів, аспірантів, здобувачів, магістрантів Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля та вищих навчальних закладів України за тематиками "Соціальна психологія", "Психологія освіти", "Психологія управління" та ін.

Статті прорецензовані членами редакційної колегії.

Збірник підготовлено кафедрою соціальної та практичної психології та кафедрою психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рекомендовано до друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 11 від 26.06.2012 р.)

Матеріали друкуються мовою оригіналу.

© Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2012

© Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University, 2012

<i>Сидоренко О. А.</i>	ОСОБЛИВОСТІ ПОСТІНТЕРНАТНОЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	275
<i>Скворчевська Є.Л.</i>	ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА НАПРЯМКИ ДО ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ФАХІВ	285
<i>Стаценко Т.М.</i>	ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНОЇ ЖИТТЄВОЇ СИТУАЦІЇ В ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ	292
<i>Тихоной О.В.</i>	ФЕНОМЕНОЛОГІЯ СИСТЕМОГО ПРОТИРІЧЧЯ В СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ СТРУКТУРІ СІМЕЙНОГО БІЗНЕСУ.....	300
<i>Устинова Н.В.</i>	ОСОБЛИВОСТІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧ СТУДЕНТАМИ З ІНТУЇТИВНИМ ТА АНАЛІТИЧНИМ КОГНІТИВНИМ СТИЛЕМ	309
<i>Фамінова Г.В.</i>	ПСИХОСОЦІАЛЬНІ ВИТОКИ ЕТНОЦЕНТРИЗМУ	317
<i>Фофанова Л.В.</i>	ЗАВИСИМОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОДРОСТКОВ КАК КУЛЬТУРНЫЙ ПАТОГЕНЕЗ ЛИЧНОСТИ: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	324
<i>Царьова К. С.</i>	СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТІВ І ПОДОЛАННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ.....	330
<i>Черних Л.А.</i>	ОСОБЛИВОСТІ ДІЛОВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ.....	335
<i>Чернобровкіна В. А.</i>	ЗВ'ЯЗОК ФЕНОМЕНА ОСОБИСТІСНОЇ СВОБОДИ ІЗ САМОСВІДОМІСТЮ ОСОБИСТОСТІ.....	344
<i>Яремчук В. В.</i>	СОЦІАЛЬНЕ СИРИТСТВО ЯК ОДИН ІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	351

ЗВ'ЯЗОК ФЕНОМЕНА ОСОБИСТІСНОЇ СВОБОДИ ІЗ САМОСВІДОМІСТЮ ОСОБИСТОСТІ

У статті обґрунтовано підхід до особистісної свободи як феномена смислового переживання людиною своїх відносин зі світом, іншими людьми й собою. Розкрито смислову будову феномена особистісної свободи, що містить чотири складники – позитивну життєву позицію, стійку та диференційовану межу Я – не-Я, самодетермінацію й життєстійкість, екзистенціальний погляд на життя. Наведено результати емпіричного дослідження, в якому вивчено зв'язок між змістовими особливостями образу Я дорослої особистості та смисловою будовою феномена свободи / несвободи.

Ключові слова: феномен особистісної свободи, смислове переживання, смислова структура особистісного досвіду, позитивна життєва позиція, межа Я – не-я, самодетермінація, екзистенціальний погляд на життя, самосвідомість, образ Я особистості.

Постановка проблеми. Зміна домінуючої парадигми в сучасній психології пов'язана зі зміною образу людини, на який вона орієнтується. Однією з найважливіших складових цього образу є *свобода*, що розуміється як здатність людини бути причиною і автором свого життя (Г. Балл, В. Татенко, Т. Титаренко, Н. Чепелева, Д. Леонтьєв, В. Петровський та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашому дослідженні реалізується феноменологічний підхід, на основі якого предметом вивчення є внутрішня свобода людини (*свобода для*), яку, на відміну від зовнішньої (*свободи від*), позначають також поняттями «особистісна свобода» (Г. Балл) і «психологічна свобода» (Д. Леонтьєв) [1; 3]. В той же час особистісна свобода, будучи внутрішньою, не є інтраіндивідуальною властивістю, що характеризує особистість тільки «зсередини»; вона представляє особистість з боку її відносин зі світом, іншими людьми й собою. Виражаючи собою і «утілюючи» в собі особливі відносини людини зі світом, внутрішня свобода належить особистості, яка має певну смислову систему, що дозволяє їй встановлювати, будувати і підтримувати такі відносини. Інакше кажучи, внутрішня свобода є психічним феноменом, репрезентація і переживання якого у внутрішньому світі особистості пов'язані з певними смисловими процесами.

Ми розуміємо феномен внутрішньої свободи як *смислове переживання особистістю своїх відносин зі світом, іншими людьми й собою*, виходячи з ідеї Л. Виготського про переживання як одиницю свідомості, в якій відбивається ставлення людини до того або іншого моменту дійсності [2, с. 382], а також з уведеного ним поняття «*смислове переживання*». На основі когнітивно-психологічних концепцій внутрішню свободу можна представити також як переживання, що має певну смислову «тканину». Оскільки в основі індивідуального досвіду лежать ментальні (когнітивні) утворення («базисні переконання» (А. Бек), «моделі» (Дж. Боулбі, Д. Крейк та ін.), «репрезентації» (Ж. Піаже), «конструкти» (Дж. Келлі)), то внутрішня свобода людини є інтегративною структурою особистісного досвіду, що пов'язана з певною ментальною моделлю світу (Н. Чепелева, М. Смульсон). Когнітивними елементами цієї структури є «одиниці сенсу», зміст яких відбиває специфічні особливості відносин зі світом, характерні для особистості, яка має внутрішню свободу.

Ми виділяємо чотири смислові складники особистісного досвіду, які утворюють феномен внутрішньої свободи.

1. *Позитивна життєва позиція*, смислова «формула» якої виглядає приблизно так: «У цьому світі є місце для мене; мене люблять і приймають, і я люблю й приймаю інших. Я довіряю собі. Мені подобається взаємодіяти з іншими людьми й цікаво робити те, що я роблю». Ця структура досвіду заснована на почутті базової довіри і є передумовою спокійного, ненапруженого (тобто такого, що не очікує загрози) перебування у світі, за якого людина готова до відкритого і зацікавленого контакту з ним, до діяння в ньому. Полярну структуру досвіду утворюють *негативні уявлення про себе і про інших людей*, які є смисловими марке-

рами внутрішньої несвободи або залежності, і одночасно є ознаками неадекватних, порушених відносин людини зі світом.

2. *Стійка й диференційована психологічна межа Я*, функціонування якої засноване на таких базисних переконаннях: «Я розумію, що я окрема людина зі своїми почуттями, бажаннями, думками й діями. Я знаю, чого я хочу, й відокремлюю свої почуття й бажання від почуттів та бажань інших людей. Я відповідаю за те, що обираю сам, інші несуть відповідальність за те, що вибирають вони. Я можу бути собою поряд з іншими». Функціонування межі Я лежить в основі сприймання людиною себе як окремої особистості зі своєю ідентичністю, цінностями, внутрішнім світом. Полярна структура досвіду містить сенси, в яких відбиті уявлення про значний вплив інших людей (їх дій, оцінок, почуттів та ін.) на внутрішні стани самого суб'єкта, на його почуття й уявлення про себе, внаслідок чого те, що відбувається з ним, сприймається як залежне від оточення.

3. *Самодетермінація й життєстійкість*, смислова формула якої може бути представлена у такий спосіб: «Я впливаю на своє життя і вибираю власне майбутнє. Я можу долати і вирішувати складні життєві ситуації. Переживаючи і долаючи важкі ситуації, я набуваю цінного досвіду. Я здатний протистояти обставинам і обираю своє ставлення до умов, в яких перебуваю». Центральним смисловим утворенням ментальної моделі людини, яка не виявляє життєстійкості, є переконання про неможливість самодетермінації й, отже, про *диктат і владу зовнішніх сил над її життям і долею*, а також про власну нездатність протистояти трудношам і долати їх.

4. *Екзистенціальний погляд на життя*, що забезпечує здатність особистості зберігати погляд на своє життя як ціле на основі буттєвих цінностей. Сміслові акценти цієї структури досвіду можуть бути представлені так: «Я шукаю свій шлях у житті й свій сенс. Незважаючи на скінченність, життя має сенс. Людина вільна у виборі свого шляху й у пошуку способу самореалізації. В житті є вищі цінності. Я прагну жити в гармонії із собою, іншими людьми й світом». Дефіцитарний розвиток цієї смислової підструктури особистісного досвіду свідчить про деяке звуження смислового горизонту світогляду особистості і, отже, про внутрішню несвободу людини, яка перебуває у стані духовної депривації.

На базі представлені смислової структури ми розробили дослідницький інструмент – питальник «Я і Світ», спрямований на встановлення близькості елементів ментальної моделі світу і світогляду дорослих досліджуваних до смислових «маркерів» феномена внутрішньої свободи особистості [4]. Питальник містить чотири групи біполярних тверджень (всього – 36), які утворюють його шкали відповідно до чотирьох представлених структур особистісного досвіду. Процедура опитування за методикою «Я і Світ» передбачає самовизначення досліджуваного у виборі одного з двох протилежних суджень у кожній із пропонованих пар і диференційовану оцінку ступеня близькості їхнього сенсу до власних уявлень. Високі бали відповідають полюсу «внутрішня свобода», низькі – полюсу «несвобода / залежність». Валідизація та стандартизація питальника «Я і Світ» проводилась на основі опитування нормативної вибірки, до якої увійшли 869 досліджуваних віком від 23 до 60 років.

Мета статті. Стаття присвячена проблемі взаємозв'язку змістових особливостей образу Я особистості та смислових складників феномена особистісної свободи. Обґрунтовуючи цей зв'язок, ми виходимо з припущення про те, що властивості образу Я та ставлення до себе, фіксовані в особистісному досвіді людини, становлять важливу частку структури феномена внутрішньої свободи. При цьому зв'язок образу Я і внутрішньої свободи, ймовірно, є двостороннім: з одного боку, стійкі й позитивні уявлення про своє Я дають можливість людині довіряти собі та спиратися на себе, що є важливим моментом внутрішньої свободи, а з іншого – досвід переживання себе вільною, здатною до самовизначення, утримування власної межі й усвідомлення свого життя зміцнює й центрує структуру образу Я, а також надає йому особливого змістовно-смислового наповнення.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. В дослідженні взяли участь 120 дорослих респондентів віком від 22 до 60 років. Особливості самосвідомості досліджуваних встановлювались нами на основі використання модифікації відомої напівпрое-

ктивної процедури М. Куна та Т. Маркпартленда „20 Я”. В інструкції респондентам пропонувалося написати про себе 20 речень, які б розпочиналися із займенників „я” чи „мені” („мене”), і виразити в них свій психологічний образ (портрет). В отриманих самоописах нас цікавило, у яких змістовно-смыслових категоріях людина сприймає й осмислює себе, а також репрезентує себе. Вибір особистістю категорій для психологічної самопрезентації дає можливість зрозуміти організацію її смислової системи, яка забезпечує інтерпретацію досвіду, що лежить в основі саморозуміння й самокатегоризації.

Передусім, ми виділили в самоописах дві категорії, пов’язані з використанням конструктів „свобода”, „незалежність” та „несвобода”, „залежність”. Встановлено, що близько 11% отриманих самоописів містять ці категорії. Наведемо приклади: „Мені подобається свобода”; „Я росла й відчувала себе вільною”; „Я залежна”; „Я – за чесність, свободу і довіру”; „Я хочу бути вільною від комплексів”. Ми виявили, що є взаємозв’язок частоти таких самоописів з показниками тесту „Я і Світ”. Досліджувані, які використовують категорії „свобода” та „незалежність” у самоописі, мають більш високі показники за шкалою „Екзистенціальний погляд на життя”.

Наступна категорія – самоописи через називання подій або обставин, що сталися чи відбулися в житті, наприклад: „Я вийшла заміж”; „Я закінчила заочні курси англійської мови”; „Я виплачую кредит за квартиру” та ін. Результати кореляційного аналізу засвідчили, що включення в опис образу Я подій або актуальних обставин (а вони вказують на зовнішній, об’єктивний бік життя) пов’язано зі слабкою представленістю у ментальній моделі переконань, що входять в смислову структуру феномена внутрішньої свободи. Характерно, що частота використання в самоописах досліджуваних *формальних характеристик* (вказівки на стать, вік, професію тощо) також не корелює з показниками опитувальника „Я і Світ”, незважаючи на наші очікування на користь їхнього зворотного взаємозв’язку. Виявилось, що вказівки на деякі формальні ознаки властиві досліджуваним, які мають низькі, середні та високі показники за опитувальником „Я і Світ”.

Наступною категорією самохарактеристик респондентів був опис себе через *внутрішні процеси або стани*. За відповідями цієї категорії можна побачити, яке місце в образі Я досліджуваного займають особливості його внутрішнього, суб’єктивного життя. Самоописи цієї групи дуже різноманітні: „Мені дуже цікаві інновації”; „Я не завжди спокійний за майбутнє”; „Я люблю. Я живу”; „Я люблю гумор без вульгарності”; „Я дуже багато розмірковую про минуле і майбутнє”. Оскільки ці описи відбивають внутрішні процеси і стани – думки, прагнення, почуття та ін., то ця категорія протилежна відповідям, у яких вказано зовнішні обставини й події життя. Наші результати свідчать, що частота таких самоописів позитивно корелює з наявністю в досліджуваних екзистенціальних поглядів ($r=0,21$ при $p \leq 0,05$), але не пов’язана з іншими показниками внутрішньої свободи. Імовірно, наявність внутрішніх процесів, фіксація на різного роду роздумах, переживаннях є передумовою формування екзистенціального світогляду, який розвивається на основі особливої установки свідомості, орієнтованої на рефлексію внутрішніх, суб’єктивних переживань особистості. У той же час відсутність кореляційного зв’язку цієї змінної з іншими показниками говорить про те, що схильність до фіксації на внутрішніх процесах і переживаннях пов’язана з внутрішньою свободою не просто фактом своєї присутності, а через смислові характеристики цих внутрішніх процесів.

Ще одна категорія – *формування цілей, бажань, планів*, що вказує на спрямованість людини в майбутнє. Ось приклади таких самоописів: „Я планую організувати нову сім’ю в наступні 5 – 6 років”; „Я хочу добитися успіху”; „Мені хочеться досконалим освоїти комп’ютер”; „Я збираюся побудувати щасливу сім’ю”. Ми припускали, що подібні самоописи властиві досліджуваним з високим рівнем внутрішньої свободи та її складників, проте наші очікування знову не підтвердилися: позитивний зв’язок дійсно є, але він незначущий. Ми пояснюємо це тим, що внутрішня свобода, ймовірно, виявляється не стільки в самій спрямованості в майбутнє, скільки в якості цієї спрямованості. Є відмінності, скажімо, між фантазіями про майбутнє при пасивному очікуванні їхнього здійснення й активною, цілеспрямованою, наполегливою „роботою” з утілення планів у реальність.

Отже, ми звернули увагу не лише на зміст самоописів, але й на форму, у якій вони виражені, та виявили, що вони можуть бути розділені на дві нерівні групи. Перша з них – це *асоційовані формулювання*, які найчастіше розпочинаються із займенника Я (вони становлять переважну більшість самоописів). У таких формулюваннях людина категоризує себе як автора (або як джерело) того досвіду, про який говорить, наприклад: „Я люблю цікавих людей”, „Я не люблю пожадливих людей”, „Я вирішив, що вчитимуся далі”, „Я побудую свій будинок”. У таких самописах досліджувані ясно й відкрито привласнюють собі авторство почуття, рішення або переконання. Друга група самоописів містить *дисоційовані формулювання*, у яких досліджувані використовують граматичні форми пасивного стану дієслів та умовного способу, наприклад: „Мені хочеться, щоб у моїх дітей усе було добре”, „Мене завжди мучить совість, якщо я кривджу інших людей”, „Мені хотілося б знайти нову роботу”. Частота таких формулювань зворотно корелює з усіма показниками опитувальника „Я і Світ” (коефіцієнти кореляції варіюють від $r = -0,18$ до $r = -0,42$). Це підтверджує закономірність, виявлену в практиці психотерапії: коли людина говорить про себе дисоційовано, вона не привласнює свій досвід, не приймає своє авторство й відповідальність за власні переживання, стани та почуття і, отже, проявляє стан, протилежний свободі.

Наступна категорія самоописів – це категорія, названа нами „Сила Я”, у яку входять указівки респондентів на свої вольові якості, внутрішню силу, сміливість, здатність долати труднощі, наприклад: „Я люблю труднощі”; „Я упевнена у своїх силах”; „Я не боюся говорити правду”; „Я багато чого можу”; „Я упевнено йду по життю”. Частота таких самоописів значущо й позитивно корелює зі шкалою „Межа Я – не-Я” опитувальника „Я і Світ” ($r = 0,25$, $p \leq 0,05$) та загальним показником внутрішньої свободи ($r = 0,24$, $p \leq 0,05$), а також на рівні тенденції – зі шкалою „Позитивна життєва позиція”. Це свідчить про те, що внутрішня свобода пов’язана з волею, внутрішньою силою, здатністю до самоподолання.

До категорії „Суб’єктне ставлення до життя” ми віднесли самоописи, у яких досліджувані підкреслюють свою активність і відповідальність, здатність спиратися на себе у прийнятті рішень та побудові життєвих планів, наприклад: „Я доросла й самостійна людина”; „Я сама будує своє життя своїми ж руками. Мені вдається!”; „Я знаю, чого хочу й знаю, що я цього доб’юся”; „Я люблю приймати самостійні рішення”; „Я – відповідальна”. Частота таких самоописів значущо й позитивно пов’язана з усіма показниками внутрішньої свободи.

Ще одну категорію становлять самоописи, у яких досліджувані викладають свої *світоглядні позиції*, погляди, думки. Такі самоописи дають можливість зрозуміти, що думає людина про світ, інших людей, про своє життя, про майбутнє, про те, що вона вважає „хорошим”, а що „поганим”, що для неї є цінним, у що вона вірить, які способи будувати й підтримувати стосунки з людьми вважає правильними та ін. Приклади таких самоописів: „Я часто вірю навіть у найбільш ненадійних людей”; „Я дотримуюся принципу: „У здоровому тілі – здоровий дух”. До цієї ж групи ми включили самоописи, у яких викладаються релігійні та езотеричні погляди, виявлені в окремих досліджуваних: „Я знаю, що моє життя з кожним днем стає все краще й краще завдяки Богові”; „Я – вічна душа”. Частота всіх самоописів цієї групи позитивно й значущо корелює з наявністю в досліджуваних екзистенціальної системи поглядів ($r = 0,22$) і на рівні тенденції – зі шкалою „Межа Я – не-Я” ($r = 0,18$); кореляція із загальним показником внутрішньої свободи незначуща. Обидва виявлені зв’язки логічні; другий з них, як ми думаємо, пояснюється тим, що стійка система власних поглядів, світоглядних позицій дозволяє особистості переживати й стійку ідентичність та самототожність, яка можлива при усвідомленні межі між Я і не-Я.

Інша категорія, близька до попередньої, – це самоописи, що містять погляди, думки й переконання, пов’язані з *екзистенціальним світоглядом*, наприклад: „Я – єдине ціле й частина чогось величезного й нескінченного”; „Я прагну цінувати кожен момент свого життя”; „Я знаю, що життя має сенс”. Їхня частота прямо й значущо корелює майже з усіма показниками опитувальника „Я і Світ”.

Наступні дві категорії, відповідно до яких ми класифікували самоописи дорослих досліджуваних, відбивають їхній емоційний зміст. У самописах, що мають *позитивний* емо-

ційний зміст, респонденти характеризували себе через позитивне ставлення до будь-кого-чого, виражали будь-які позитивні почуття (радість, задоволення, інтерес, симпатію тощо), наприклад: „Мені подобається подорожувати”; „Я дуже люблю свою сім'ю”; „Я люблю грати зі своїм сином”; „Мені подобається класична музика”. Самоописи з *негативним* емоційним змістом, навпаки, виражають різні негативні переживання або негативне ставлення до досліджуваного до будь-чого (тривогу, невдоволення, антипатію, неприйняття, провину, фрустрацію тощо), наприклад: „Я не висипаюся”; „Я невдоволений своєю зарплатою”; „Я хочу ще одну дитину, і водночас боюся відповідальності за неї, боюся не встигнути її виростити, вивчити, поставити на ноги, адже за усе треба платити, а немає впевненості, що зможу заробити”. Обидві ці категорії значимо і досить тісно пов'язані практично з усіма показниками внутрішньої свободи, при цьому позитивні самоописи – пов'язані прямо, а негативні – зворотно. Це свідчить, що внутрішня свобода пов'язана з позитивними емоційними станами й переживаннями, оскільки утримує в собі оптимістичний, радісний життєвий настрій. Переважання негативних почуттів та ставлень не узгоджується з переживанням внутрішньої свободи, а навпаки, супроводжує переживання несвободи й залежності.

В отриманих самоописах ми виділили також категорії *оцінних суджень* респондентів *про себе*, які класифікувалися за знаком на позитивні й негативні. Приклади *позитивних* самохарактеристик: „Я – поступлива й спокійна людина”; „Я оптимістка”; „Я – любляча дружина, мати й бабуся”; „Я добрий”. Приклади *негативних* характеристик: „Мені не подобається, що я курю”; „Я ледачий”; „Я часто займаюся самоїдством, це пригноблює”. Виявлені кореляційні зв'язки говорять про те, що внутрішня свобода пов'язана з позитивним ставленням людини не лише до світу, але й до себе.

Ще одна пара взаємопов'язаних категорій відбиває емоційний знак *ставлення до інших людей*. Тут ми визначали частоту тверджень, у яких респонденти виражали позитивне ставлення до інших людей, і, відповідно, частоту тверджень про своє негативне оцінювання інших. Подібні самоописи вказують не просто на сприйняття досліджуваними будь-яких особливостей інших людей, але й говорять про свідоме включення моменту їхнього оцінювання у свій образ Я. Наведемо приклади *позитивних* тверджень: „Мені в житті повезло з учителями, друзями й людьми, які мене оточують”; „Мені подобається допомагати іншим людям”. Приклади *негативних* тверджень: „Я не люблю зарозумілих, цинічних і корисливих людей”; „Я не люблю хитрих людей”; „Мені набридли мої сусіди”. Кореляційний аналіз показав, що частота негативних тверджень про інших людей зворотно і значущо корелює практично з усіма показниками внутрішньої свободи (коефіцієнти кореляції коливаються в інтервалі від $r = -0,22$ до $r = -0,33$). Це означає, що фіксація людини на своєму негативному ставленні до оточення не відповідає внутрішній свободі, – навпаки, вона властива людям, які переживають стан несвободи. Разом з тим виявилось, що досліджуваним з вираженою внутрішньою свободою не властива також фіксація на своєму позитивному ставленні до людей (про це свідчать низькі коефіцієнти кореляції за цією категорією самоописів; виявлений тільки один взаємозв'язок – на рівні тенденції – між частотою позитивних тверджень про інших людей і шкалою „Позитивна життєва позиція”). На наш погляд, описані результати дають можливість більш глибоко зрозуміти феномен внутрішньої свободи, зокрема, ту його складову, що відповідає досвіду позитивних відносин зі світом. Ми виявили, що людина, яка має внутрішню свободу, не фіксована на оцінному ставленні до оточуючих людей – ні на негативному, ні на позитивному, хоча в основі її ментальної моделі лежать базисні переконання про позитивні властивості світу та інших людей. Саме внаслідок останньої обставини така людина не фіксується на усвідомленні свого позитивного ставлення до людей і не схильна підкреслювати його в презентації власного образу Я. Дійсно, досліджувані з високими показниками внутрішньої свободи якщо й говорять про свої позитивні почуття до інших, то роблять це помірно, не підкреслено й не часто. Можна сказати, що позитивний погляд на інших людей міститься в їхній смисловій системі як певне „апріорі” й тому не вимагає особливих підтверджень та доказів.

Ще одна важлива категорія самоописів, що надала цікаві результати, містить указівки на різного роду *перешкоди та обмеження*, які не дозволяють досліджуваним відчувати себе

комфортно й благополучно. Частина таких „чинників дискомфорту” виглядають як вимоги до зовнішнього світу, очікування відносно нього, тобто як умови, за яких життєва ситуація людини задовольняла б її, інша частина містить вимоги до себе або невдоволення собою. Прояв невдоволення зовнішнім світом, іншими людьми, висування деяких „претензій” свідчить про те, що досліджуваній мислить про своє життя в межах екстернального локусу контролю та об’єктивно-детерміністичної моделі, уважаючи, що причини його неблагополуччя або дискомфорту криються у зовнішньому світі, а це не відповідає ментальній моделі людини, яка має внутрішню свободу. Проте, й у тих випадках, коли досліджувані говорять про невдоволення собою, у контексті прочитується момент не-привласнення собі відповідальності за те, що відбувається з ними. Отже, самоописи цієї групи вказують на смислові „точки” напруженої фіксації свідомості людини (але не діяльній і не творчій фіксації, а швидше, фрустраційній), яка не дозволяє їй відчувати себе вільною. Наведемо приклади: „Мені набридли конфлікти в сім’ї”; „Я не люблю, коли мені заважають”; „Я втомилася від постійних проблем”; „Мені набрид вічний ремонт у нашій квартирі”; „Я ніяк не можу кинути курити”. Результати кореляційного аналізу підтвердили наші очікування: частота самоописів такого характеру значущо зворотно корелює з усіма показниками внутрішньої свободи, окрім шкали „Екзистенціальний погляд на життя”, де кореляція також виявилася незначущою.

І, нарешті, дві останні категорії самоописів пов’язані з представленістю в них *матеріальних* та *гедоністичних потреб* досліджуваних. Приклади описів, що містять указівки на матеріальні потреби: „Я хочу багато заробляти”; „Я хочу купити нову машину”. Приклади вказівок на гедоністичні потреби: „Мені подобається смак пива”; „Я люблю фініки в сметані”. Частота вказівок на матеріальні потреби зворотно корелює із загальним показником внутрішньої свободи та зі шкалою „Позитивна життєва позиція” ($r = -0,21$ і $r = -0,24$ відповідно), а частота самоописів з покликаннями на гедоністичні потреби – зі шкалою „Екзистенціальний погляд на життя” ($r = -0,21$). Ці результати говорять про те, що внутрішня свобода та її складники пов’язані з ціннісною системою особистості й відповідають, імовірно, такій ієрархії цінностей, у якій матеріальні й гедоністичні потреби займають невідомі позиції. Це узгоджується з результатами, отриманими в дослідженнях, проведених у контексті теорії самодетермінації (Р. Райан, Т. Кассер, К. Шелдон, Е. Десі). У цих роботах було показано, що довготривалі життєві цілі, які поділяються на дві категорії (пов’язані із зовнішньою цінністю людини – прагненням накопичити багатство, бути респектабельним тощо – і внутрішні, пов’язані з особистісним зростанням, близькими міжособистісними взаєминами та ін.), по-різному співвідносяться з рівнем психологічного благополуччя людини. Люди, у яких прагнення до грошей, слави та привабливої зовнішності переважають над цілями особистісного зростання, підтримки гармонійних міжособистісних стосунків та допомоги людям, відрізняються меншим психологічним благополуччям, ніж люди, у яких внутрішні цілі, навпаки, переважають над зовнішніми [5; 6].

Висновки. Таким чином, представлена частина нашого дослідження показала, що смислові переживання, які утворюють феномен внутрішньої свободи, взаємопов’язані із самосвідомістю особистості, її найважливішими змістовими характеристиками. Отримані результати уявляються нам закономірними, оскільки в основі самосвідомості та феномена внутрішньої свободи лежать одні й ті самі структури особистісного досвіду. І якщо внутрішня свобода – це феномен смислового переживання людиною відносин зі світом і собою, то самосвідомість – це зріз тієї ж смислової структури, але в ракурсі її „розгортання” особистістю навколо свого Я як центру, тобто в контексті більш виразного й усвідомленого „привласнення” собі цих сенсів та використання їх для категоризації й презентації власного Я. У процесі виконання запропонованих нами процедур досліджувані зверталися до свого особистісного досвіду, який є цілісним і єдиним для особистості, та „витягували”, відтворювали з нього ті одиниці сенсу, які в одному випадку ми розглядаємо як феноменологічні складові внутрішньої свободи, в іншому – як смислові елементи самосвідомості.

Отже, на підставі отриманих результатів ми можемо говорити про стійкий зв’язок образу Я особистості та її внутрішньої свободи / несвободи.

Література

1. Балл Г. О. Ориентиры сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). – Рівне: Видавель Олег Зень, 2007. – 172 с.
2. Выготский Л. С. Кризис семи лет / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 4. – 1982. – С. 376 – 385.
3. Леонтьев Д. А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности. – Психологический журнал. – Т. 21. – 2000. – №1 – С. 14–25.
4. Чернобровкіна В. А. Внутрішня свобода особистості в контексті досвіду її відношень зі світом / В. А. Чернобровкіна // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редакційна рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 26(29). – С. 277 – 288.
5. Kasser T., Ryan R. M. A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration // Journal of Personality and Social Psychology, 1993. – 65. – P. 410 – 422.
6. Ryan R. M., Sheldon K. M., Kasser T., & Deci E. L. All goals are not created equal: An organismic perspective on the nature of goals and their regulation // P. M. Gollwitzer & J. A. Bargh (Eds.). The Psychology of Action: Linking Cognition and Motivation to Behavior New York: Guilford, 1996. – P. 7–26.

References

1. Ball G. O. Oriyentiri suchasnoho gumanizmu (v suspilniy, osvvitniy, psihologichniy sferah). – Rivne: Vidavets OlegZen, 2007. – 172 s.
2. Vygotskiy L. S. Krizis semy let / L. S. Vygotskiy // Sobr. soch. : v 6 t. – M. : Pedagogica, 1982. – T. 4. – 1982. – S. 376 – 385.
3. Leont'ev D. A. Psikhologiya svobody: k postanovke problemy samodeterminatsiyi lichnosti. – Psihologicheskii zhurnal. – T. 21. – 2000. – №1 – S. 14–25.
4. Chernobrovkina V. A. Vnutrishnya svoboda osobistosti v konteksti dosvidu yiyi vidnoshen` zi svitom / V. A. Chernobrovkina // Naukovi studiyi iz sotsial'noyi ta politichnoyi psihologiyi : zb. statey / NAPN Ukrayini, In-t sotsial'noyi ta politichnoyi psihologiyi ; [redaktsiyana rada: M. M. Shlusarevskiy, V. G. Kremen', S. D. Maksimenko ta in.]. – K. : Milenium, 2011. – Vip. 26(29). – P. 277 – 288.
5. Kasser T., Ryan R. M. A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration // Journal of Personality and Social Psychology, 1993. – 65. – P. 410 – 422.
7. Ryan R. M., Sheldon K. M., Kasser T., & Deci E. L. All goals are not created equal: An organismic perspective on the nature of goals and their regulation // P. M. Gollwitzer & J. A. Bargh (Eds.). The Psychology of Action: Linking Cognition and Motivation to Behavior New York: Guilford, 1996. – P. 7–26.

Чернобровкіна В. А.

Связь феномена личностной свободы с самосознанием личности

В статье обоснован подход к личностной свободе как феномену смыслового переживания человеком своих отношений с миром, другими людьми и собой. Раскрыта смысловая структура феномена личностной свободы, включающая четыре составляющие – позитивную жизненную позицию, устойчивую и дифференцированную границу Я – не-Я, самодетерминацию и жизнестойкость, экзистенциальный взгляд на жизнь. Приводятся результаты эмпирического исследования, в котором изучена связь между содержательными особенностями образа Я взрослой личности и смысловым строением феномена свободы / несвободы.

Ключевые слова: феномен личностной свободы, смысловое переживание, смысловая структура личностного опыта, позитивная жизненная позиция, граница Я – не-Я, самодетерминация, экзистенциальный взгляд на жизнь, самосознание, образ Я личности.

Chernobrovkina V. A.

Connection of the phenomenon of personality freedom with self-consciousness of personality

In the article going to personality freedom as phenomenon of the semantic experiencing of the relationships a man with the world, by other people and by itself is considered. The semantic structure of the phenomenon of personality freedom, including four components – positive life position, steady and differentiated psychological border I, selfdetermination and hardiness, existential look to life is exposed. Results over of empiric research in which connection between the self-consciousness of person and by the semantic structure of the phenomenon of freedom is studied.

Key words: phenomenon of personality freedom, semantic experiencing, semantic structure of personality experience, positive life position, psychological border I, samodeterminaciya, existential look to life, self-consciousness of person.

Чернобровкіна Віра Андріївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.